

## TEMESWAR

## Geographische Beschreibung der Banater Hauptstadt

Schriftenreihe des Instituts für Donauschwäbische  
Geschichte und Landeskunde, Bd. 1.

(Verl. Jan Thorbecke, Sigmaringen, 1992. 214 o.)

A szerző – mint az előszóban megemlíti – újpécsi származású bánáti sváb ember, akiben a származás iránti kötelezettségtudat egyesül a tudományos monográfia megírása iránti igényvel. Temesvárról, mint megállapítja, az utóbbi évtizedekben nem készült tárgyilagos és a földrajztudományi igényeknek mindenben megfelelő feldolgozás. Ezen a hiányosságon kívánt segíteni, annál is inkább, mert az 1989-es év eseményei során Temesvár neve világszerte ismertté vált.

Monográfiáját földrajzi szempontok szerint írta meg. Forma, struktúra, funkció és genesis azok a szempontok, melyekben a város leírását együttesen kívánta közzétenni. A várost körülvevő táj megismerésében nem nélkülözhetette természetesen az autopszia módszerét. Személyes ismeretsegek és ösztöndíjas kiküldetés voltak ebben segítségére, de ugyanakkor számos nehézséggel is találkozott. Nyelvi és közlekedési akadályok, a terepbejárás és a lakossággal való kontaktus elégtelensége, az állami és a tudományos fórumokkal való bürokratikus kapcsolattartási nehézségek, sőt, saját ellenszenvé az ottani rendszerrel szemben gátlólag hatottak munkájára. Mégis, szeretete őseinek hazája iránt és az a meggyőződése, hogy a Bánát és annak földrajzi és történeti központja, Temesvár feldolgozásával a különböző nemzetek közti jobb megértést is szolgálni tudja, mint ő maga írja, erőt adott neki e munka elvégzéséhez.

Mindezek előrebocsátása után a szerző „tematikusan átfogó városanalízisének” módszerét ismerteti: fiziognómiai és területhasznosítási szempontokat egyaránt érvényesít. A város és a táj egymástól elválasztva nem tanulmányozható, viszont éppen ezért a kutatás eredményei nem csak az adott város és a táj, hanem a földrajz számára egyetemesen tanulságosak lehetnek – legalábbis módszertanilag.

A természetes táj és a földrajzi helyzet című fejezetben Temesvárnak a pannon (vagyis inkább Kárpát-) medencében való helyzetét

elemzi a folyókhoz – és ezzel a közlekedési útvonalakhoz – kapcsolódó viszonyában. Klimatológiai után orográfiai elemzés következik: mindez az emberi település szempontjából nézve. Az emberföldrajzi szempont dominál, és pedig mindig történeti elemzésben, tehát nemcsak a jelenlegi gazdasággal kapcsolatban. Kiemeli, hogy az egész Bánát számára az 1716-os visszafoglalás után következett be a kultúrtájja változás időszaka, s ebben döntő volt a műszaki kultúrával rendelkező barokk uralkodói abszolutizmus népesítési és ezzel területhasznosítási tendenciája, mely jórészt máig meghatározza a Bánát arculatát. Temesvár is ebben, a mocsarak és vadvizek szabályozásával létrejött környezetben fejlődött a régió fővárosává. Arra a kérdésre, hogy miért éppen e kedvezőtlen környezetben tudott fejlődni a város, úgy felel: a katonai, a védelmi szempontok játszották a döntő szerepet, mert éppen a vizek biztosították a jó védhetőséget.

Ezután a Temesvár fejlődése című fejezetben a szerző végighalad a város fejlődésének periódusain.

Temesvár mindig ütközőzónában feküdt. A római időben még nem lakott, a népvándorlás idején viszont átvonulási terület. Kontinuitás nem bizonyítható. A magyar honfoglalás után sem rögtön népesült be, mert a „Comitatus Tymesiensis” megjelölés először 1177-ben fordul elő, „castrum Tymes” pedig, jellemzően, mint vár, 1266-ban. A XIV–XV. században gyorsan felvirágzott, és mindig támaszpont volt. A várat Károly Róbert király, majd Hunyadi János építtette ki. 1552-ben került török kézre, s helyőrségi város, igazgatási központ volt 1716-ig is, amikor újra keresztény kézre került. Ettől kezdve két évszázadon át Habsburg-házi periódus következett (1716–1918). Az első 62 év, a „császári Bánát” periódusa határozta meg a város kiépülését. A vár – a későbbi belváros – ekkor nyeri el sakktable-alaprajzát. Templomai, palotái, középületei reprezentatív külsőt kölcsönöznek számára. De az ipari külvárosok, így

a Gyárváros is ebben az időszakban alakultak ki. Jellemző a várat (és belvárost) és az elővárosokat elválasztó széles erődövezet és az ehhez csatlakozó lőmező is.

Temesvár történetének következő fejezete: „magyar vidéki város úttörő szellemiséggel”. Ez az időszak 1778-tól 1918-ig terjed. Temesvár ekkor ugyan csupán a Bánát területén alakított három vármegye egyikének székhelye, jelentősége mégis nagy. Vonzáskörzete túlterjed megyéjén, és gazdasági központ marad. Az ipar és kereskedelem fejlődése jellemzik ezt a korszakot, mely nagyrészt máig feltáratlan. Ezt a témát a bánáti sváb történészek kevésbé dolgozták fel – a szerző szerint –, de tény, hogy a helyi forrásokba „gyakorlatilag senki sem tud betekinteni”, pedig ezek még nincsenek kiértékelve. 1850-ben Temesvárnak 18 000 lakosa van, s ekkor vetik meg a későbbi jelentős gyár-üzemtelepek alapját. Sokféle nemzet lakja ekkor Temesvárt; az addigi vallási választóvonalak a nemzetiségeknek adnak helyet és ezzel éles-ségben erősödnek. Szerző szerint ezt a periódust a magyarosítási tendenciák uralma jellemzi. Ebben a pontban vitába lehet vele szállni. A temesvári és általában a bánáti magyarosodásnak némileg más, kevésbé adminisztratív, inkább spontán gyökerei vannak. Aki ismeri Herczeg Ferencnek, e táj szülöttségének családi emlékeken épülő színművét, „A fekete lovas”-t, megérti a Bánát gyors magyarosodásának okait, melyeket kevésbé a migráció, mint inkább az asszimiláció motivált. Bizonyos, hogy ehhez a szerző által kiemelt 1849–1860 közötti császári tartományi fővárosi időszak is hozzájárult negatív tendenciáival. A város egyenletes fejlődése 1860 után indult meg. Ekkor vált az ipar és kereskedelmi jelleg uralkodóvá, az erődítések elvesztik jelentőségüket, bár még soká megmaradnak. A szellemi élet a jómód növekedésével együtt megélénkül, de a szegénység is kiütöközik. A gazdasági krízisek a mezőgazdasági exportra orientált várost súlyosan érintik. Mégis, a századfordulón a kevés munkaerővel dolgozó üzemek száma tíz év alatt jelentősen megnő. 1881-ben már telefon van Temesvárott, 1857-ben az utcai petróleumlámpákat gázvilágítás, ezt pedig 1884-ben a villanyvilágítás váltja fel. A sínes közúti vasút meghonosodásában 1869-ben Temesvár az egész világon az ötödik, s 1899-ben ez közúti villamosvasúttal cserélődik fel. A nagy átépítési korszak a századfordulón Temesvárt az erődök miatt kése érte el, s a Belvárosban a Vár területén az igazgatás, az egyházi és katonai fórumok erős jelenléte miatt az Európaszerte tapasztalható szecessziós át-alakítás korlátozott maradt. Ugyanezért az

erődök helyén széles és reprezentatív park-övezet keletkezett.

A „Temesvár Romániában” c. fejezetben a szerző kifejti, hogy Temesvár gazdasági fejlettségével a királyi Romániában is, 1918 és 1944 közt is, igen fontos szerepet játszott. A város lakosságában a román nemzetiségűek 1944-ig kisebbségben voltak, s a város gazdasági életét elsősorban az ott már régóta honos németiség irányította. Az impériumváltozás által a város nyugati, főleg osztrák és német gazdasági kapcsolatai azonban valamelyest gyengültek, viszont a regáti területekkel erősödtek, s a Bánát, Románia gabonakamrája lévén, annak gazdasági sorsát osztotta. 1932 után a német kapcsolat ismét erősödött. De ugyanabban az időben épültek nagyméretű ortodox templomai is a növekedő román lakosság számára. A városépítésben a moldvai-bizánc stílusjegyek erősödtek fel. 1944 után, a szocialista érában a várost a lakótelepek terjeszkedése jellemezte, mind kifelé, mind befelé, a belvárost övező parkozóna felé, amivel a város addigi struktúrája jelentősen átalakult. 1974 után különösen a belső negyedek sűrítése következett be.

A „Temesvár emberei” című fejezetben a szerző a népességnövekedést követi nyomon, 1981-ig. A növekedés állandó, de az utolsó évtizedekben robbanásszerű, a korlátozási kísérletek ellenére is. A lakosságban a németiség erősen teret veszített: az 1945-ös szovjetunióbeli deportálás (a Bánátból 45 000 sváb), az 1951-es Baragan-sivatagba való „áttelepítés” (kb. 50 000 fő), valamint az 1970-es évek óta folyó áttelepülés Németországba teljesen megváltoztatta a város jellegét. Kerek számokban 1977-ben 191 000 román, 28 000 német, 6600 szerb és 36 000 magyar lakta a várost, s ezeken kívül több ezer egyéb is. A román törvények következtében a környékből kevesen települhetnek be a városba, de Öromániából hatósági engedély nélkül is könnyen jöhetnek. Az ipari munkahelyek miatt azonban a környékről sok az ingázó, akik nem a városban laknak.

„Temesvár jelenlegi képe” című fejezetben a szerző a városnegyedek funkcionális tagolódását elemzi: városi, elővárosi, falusi és lakótelepi tömböket különböztet meg a város egész területén, majd az ipari ágazatok jelenlegi megoszlását tárgyalja. Ezután kerül sor a kulturális létesítményekre és ezek működésére, a közlekedésre és az üdülést szolgáló övezetekre. Végül Temesvár funkcionális kapcsolatrendszerére tér ki röviden a szerző.

Megállapítja, hogy megfelelő adatanyag hiányában csak általánosító megállapításokat tehet, mivel a statisztikák sem nem nyilvánosak, sem nem megbízhatóak. A város „egymagvú

agglomeráció, agglomerációmentes övezetben". A centralitás (központjelleg) és a városi régiók Romániában nem egységesek. Városi régiók csak az egykori magyar területeken találhatók, tehát Erdélyben és a kelet-magyarországi, illetve bánáti részeken, Óromániában a városok vonzáskörzete csak töredékes és az utolsó évtizedek szocialista várostervezése által jellemzett. Bukarest, mint erősen hierarchikusan tagolódó állam fővárosa, gravitációs mezejébe szorosan bevonja a másodfokú gravitációs központokat, s ez különösen az igazgatási, ellátási és kulturális téren észlelhető. Ezért Temesvár helyzete és jelentősége Románián belül szerény. A piaci vonzáskörzetek közül a város Kolozsvárral, Isival, Constanzával, Brassóval és a Prahova-völgygel együtt a második vonalban foglal helyet. A távolsági közlekedésben viszont a mai Románia nyugati részének egyik legfontosabb átmenő állomása, mely a külfölddel közvetlen kapcsolatban áll. A környék az árucserében Temesvárral együtttest alkot, sőt az állam egész nyugati területével is. Kultúrálisan ma is a Bánát központja. Az „urbanizáció industrializáció útján” a vonzáskörzetbe tartozó falvakban még nem erős. Nagy a különbség falu és város közt a Bánátban, ahol a vidéki régiókban a népsűrűség még mindig nem több  $60/\text{km}^2$ -nél. Természetes szaporulat alig van, a várost a migráció tartja fenn. A környezet alig urbanizálódik, és a városból való kitelepülés a zártkertes övezetekbe nem kívánt, és nem engedélyezett volt, egészen a közelmúltig. A „városi élet” egyes jegyei: folyóvíz, csatornázottság, fürdőszoba, televízió a falvakba is eljutnak ugyan, de azért a barokk-kori bánáti paraszti falu jellegét még egyik település sem veszítette el és az elővárosiasodás is csak lassan halad.

„Temesvár jövője – prognózis-kísérlet” című fejezetben a szerző annak a kételyének ad hangot, hogy egyáltalán felállítható-e valamiféle

prognózis? A társadalmi szerkezet várhatóan 1989 decembere után sem változik meg: érdekeltséghiány, teljesítményvisszatartás a jellemzőek. A stagnálás marad a jellemző, akkor is, ha 2000-re a lakosság szám eléri az 500 000 főt. A német elem tovább fog csökkenni, 1990-ben 100 000 német hagyta el Romániát, és a tendencia tovább tart. De most már a kivándorlás más népességrészekre is növekvőben van. Így a város sorsa, fejlődése bizonytalan.

Mindent összefoglalva megállapítható, hogy a szerző földrajzi témájú munkáját nem csak a számára hozzáférhető adatok pontos feldolgozásával készítette el, hanem nagyfokú szerénységgel is. Távolság áll tőle még – a Bánátban különösen jogos – német-sváb nemzeti büszkeség is, célja a temesváriak és a temesvári származásúak számára tárgyilagos képet nyújtani a Bánát egykori fővárosáról, mely ma is – és 1989 után különösen – európai színvonalat képviselő város, akkor is, ha a kedvezőtlen történelmi események hátrányosan befolyásolták fejlődését. Egy fekete-fehér (sajnos kissé elmosódott) utcahálózatos várostérkép, számos szövegek között látkép és térkép, kartogramok, diagramok, statisztikai táblázatok és nem utolsósorban 29 igen jól sikerült fényképfelvétel a városról és a tájról, melyek bemutatják a város és környékének jellegzetes részeit s így annak a számára is sokatmondóak, aki nem járt Temesváron, teszik teljessé ezt a történelmi-földrajzi monográfiát. A hadtörténettel foglalkozó számára pedig a török alóli felszabadítás korának és az azt követő periódusnak az erődítéseiről közölt illusztrációk és az azokat kísérő magyarázó szövegek lehetnek becsesek. A szép kiállítású munkáért mind a szerzőt, mind a művet közreadó Institut für Donauschwäbische Geschichte und Landeskunde-t elismerés illeti meg.

*Fallenbüchl Zoltán*